

The Scientific Journal in Jurisprudence and Bases of Islamic law The ۱۴ rd.

Year/NO: ۱ Spring ۲۰۲۱

مطالعه تطبیقی آزادی رفت و آمد در اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران با تاکید بر مقررات صدور ویزا

محمد رضوانی راد^۱ - دکتر ابوالفضل رنجبری^۲ - دکتر ناصر رهبرفرش پیرا^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۹/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۲۹

چکیده

حق آزادی رفت و آمد از حقوق پایه‌ای و بنیادین انسانها محسوب می‌شود که مورد تاکید و تصریح نظام های حقوقی مدرن، کنوانسیونها، اسناد بین‌المللی و حقوق داخلی می‌باشد. مطالعات انجام شده در این مقاله نشان می‌دهد که صدور ویزا به عنوان یکی از اسناد مرتبط با حق آزادی رفت و آمد، در اسناد بین‌المللی و حقوق داخلی از صلاحیت‌های انحصاری دولت‌ها محسوب می‌شود ولی در اسناد منطقه‌ای در خصوص پناهندگان، مهاجرین قانونی، بیماران، ورزشکاران، افراد بی‌تابعت، هنرمندان، محققان، یک مسئولیت تکلیفی محسوب می‌شود لازم است این رویکرد فعلی هم در اسناد بین‌المللی و هم در نظام حقوقی ایران مورد بازنگری قرار بگیرد و حق حاکمیت مطلق کشورها به نفع حق آزادی رفت و آمد انسان‌ها در قلمرو کشورهای دیگر تعدیل شده و صدور ویزا نیز همانند گذرنامه، حق انسان‌ها تلقی بشود و این حق نباید تحت تاثیر روابط سیاسی و دیپلماتیک کشورها ضایع گردد و بر اساس رویکرد موجود نسبت به ویزا ممکن است بسیاری از افراد بنابه ضرورت‌های علمی، پزشکی دیدار خویشاوندان و امثال آن‌ها به لحاظ نابسامانی روابط دیپلماتیک کشور متبوع آن‌ها با کشور میزبان از اخذ ویزا باز می‌مانند و هدف این مقاله با رویکرد جامع مطالعه و بررسی گروه‌های مهم تاثیرپذیر از حق مذکور و محدودیت‌ها و تسهیلاتی که دولت‌ها در صدور ویزا دارند پرداخته شود.

واژگان کلیدی: آزادی رفت و آمد، ویزا، اسناد بین‌المللی، نظام حقوقی ایران، حقوق بشر

۱. دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه آزاد اسلامی تبریز. ۰۹۱۴۳۲۰۴۶۵۸

Mrezvani۴۰۱@gmail.com

۲. استادیار و عضو هیئت علمی، گروه حقوق عمومی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران، نویسنده مسئول. ۰۹۱۴۳۰۱۸۲۳۲

a.ranjbari۱۳۴۸@yahoo.com

۳. استادیار و عضو هیئت علمی، گروه حقوق عمومی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. ۰۹۱۴۱۱۴۸۵۰۸

Naser.rahbar۱۳۴۶@gmail.com

مقدمه

وجود حقوق و آزادی‌های عمومی از شروط پایه‌ای حکومت‌های مردمسالار جدید به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، هنگامی مردم توانایی مشارکت در شکل‌گیری این رژیم‌ها و حکومت‌ها را خواهند داشت که از این حقوق و آزادی‌ها بهره‌مند باشند. عدم توجه حکومت‌ها و زمامداران به این حقوق، استقرار حکومت مردمی را غیرممکن می‌سازد به نحوی که ادعای دموکراسی بدون آنها پوچ و بی‌اساس خواهد بود. (رونکف ۱۳۸۸: ۲۸)

آزادی رفت و آمد یکی از پایه‌ای‌ترین این آزادی‌ها محسوب می‌شود. «آزادی رفت و آمد در میان حقوق بنیادین اعلام شده در اعلامیه جهانی حقوق بشر به عنوان یک حق طبیعی انسان‌ها به رسمیت شناخته شده است.»^۱ (Gill, ۱۹۸۷: ۲۰) در اهمیت این آزادی همین بس که، انکار آن در درون مرزهای داخلی و بین‌المللی موجب می‌شود که اشخاص در بهره‌مندی از دیگر حقوق خود نیز دچار مشکل شوند و در نتیجه از کیفیت زندگی آنان کاسته شود. برای نمونه، بدون آزادی خروج از کشور، ممکن است افراد به لحاظ سیاسی مورد سرکوب قرار گیرند و یا از رعایت مذهبشان و بهره‌مندی از حق کار و تحصیل آنها جلوگیری به عمل آید. لذاست که آزادی رفت و آمد ممکن است یک حق بشری روشن و حداقلی به نظر برسد. ولی حقیقتاً یکی از بنیادی‌ترین حقوق بشری در میان مردم سراسر جهان است که در صورت نقض آن، موجبات مشکلات بی‌شمار و رنج و مشقت بسیاری فراهم خواهد شد. این فقط اتباع یک کشور نیستند که تحت تأثیر آزادی رفت و آمد قرار دارند بلکه از اتباع بیگانه‌ای که در قلمرو کشوری دیگر قرار دارند و پناهندگان نیز می‌توان به عنوان دیگر افراد مهم تأثیرپذیر از این آزادی بنیادین نام برد. (Ston, ۲۰۰۸: ۱۳۱-۱۳۲) از این منظر است که می‌توان ادعا نمود که صدور ویزا دیگر یک امتیاز نیست، بلکه در مواقعی یک حق برای متقاضیان و یک صلاحیت تکلیفی برای دولت مقصد محسوب می‌شود. افرادی که حقوق و آزادی‌های حداقلی شان در کشور متبوع خود به خطر افتاده باشد و برای نجات از این وضعیت به کشور دیگری پناهنده شوند، کشور پناهنده پذیر ملزم به صدور ویزا و حمایت از وی خواهد بود و ماده ۳۳ کنوانسیون حمایت از حقوق پناهندگان به این موضوع تصریح کرده است. (Ston, ۲۰۰۸: ۱۷۳)

جایگاه مهم و حساس آزادی رفت و آمد موجب شده است که این حق به عنوان یکی از حقوق بنیادین و طبیعی انسان‌ها مورد تأکید و تصریح نظام‌های حقوقی داخلی و معاهدات و کنوانسیون‌های بین‌المللی قرار بگیرد و از نظر حقوقدانان، صلاحیت دولت‌ها در اعطای گذرنامه به اتباع خود یک صلاحیت تکلیفی تلقی شود؛ به این معنا که دولت‌ها نمی‌توانند بدون موجب قانونی از اعطای گذرنامه یا روادید امتناع نمایند. (طباطبایی مؤتمنی، ۱۳۷۰: ۳۳)

از طرفی سمت و سوی پیمان‌نامه‌های بین‌المللی در راستای فراهم نمودن هر چه بیشتر تسهیلات برای صدور ویزا به اتباع خارجی است و محدود نمودن آن نیز باید منطقی، مستدل و با ابتناء قانونی باشد. (همان: ۳۴)

^۱. Goodwin-Gill, International law and The Movement of Persons Between States, Oxford University Press, ۱۹۸۷, p ۲۰.

در این تحقیق سعی بر آن است که حق بر آزادی رفت و آمد را با تأکید بر مقررات صدور روادید از منظر اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران مورد تحلیل و تبیین قرار بدهیم و اینکه امروزه موضوع صدور روادید در فرآیند آزادی رفت و آمد ابناء بشری چه تسهیلات و فرصت‌هایی را ایجاد کرده و از طرفی چه محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی از طرف نظام‌های حقوقی داخلی و کنوانسیون‌های جهانی در خصوص صدور روادید تدارک دیده شده است؟

۱. پیشینه تاریخی آزادی رفت و آمد

جهانگردی و مسافرت به سرزمین‌ها و مکان‌های تاریخی و دیدن جلوه‌ها و جاذبه‌های طبیعی، به هر منظور، پیشینه‌ای بسیار طولانی دارد و نمی‌توان برای آن سرآغازی تاریخی در نظر گرفت. در مورد آزادی رفت و آمد که اعراب آن را حریره‌النقل می‌گفته‌اند پیشینه‌ی تاریخی مدونی وجود ندارد، هر چه هست به فراخور دوران زمامداری حکام است که وقایع خاصی در هر یک رقم خورده است. (فن تینگر، ۱۳۸۹: ۱۰۱)

از زمانی که تاریخ به یاد دارد حکام و پادشاهان کشورها از مسافرت اتباع خود به نقاط دیگر جهان خشنود نبودند اما این بستگی به اقتدار حکومت مرکزی داشت که تا حد بتواند این ناخشنودی را اعمال کند. اگرچه مردم مناطق مرزی همواره در رفت و آمد بودند ولی ساکنان شهرهای بزرگ اگر که به سفری دراز دست می‌زدند از چشم ماموران حکومت پنهان نمی‌ماند. (همان: ۱۰۲)

هنگامی که آگوست^۱، امپراطوری روم را در سال ۲۳ قبل از میلاد مسیح تأسیس کرد تصور می‌کرد که می‌تواند قدرت پادشاهی روم جدید را بر ایالات مصر بگستراند و سناتورها را از مسافرت به آن جا بدون اجازه‌ی او ممنوع بدارد، اگرچه وی در عمل اجازه آزادانه‌تری برای مسافرت در همان زمان را داد. در هنگام پادشاهی فامین^۲ در سال ۶ قبل از میلاد وی برای رهایی از دغدغه‌ی تدارک آذوقه، آزادی خروج سناتورها از روم و مسافرت آزادانه آن‌ها را تضمین کرد. (Stephenson, ۲۰۰۶، ۲۹۵)

در صدر اسلام نیز در مورد اقلیت‌های غیر مسلمان و بیگانگان، این گروه آن گاه که تابعیت دولت اسلامی را پذیرفتند، مانند مسلمان در هر نقطه از دارالاسلام، می‌توانستند سکنی گزینند. آثار آزادی مسکن عبارت بود از:

۱- داشتن اقامتگاه دائمی الزامی، ضرورتی ندارد، بلکه تابع اراده‌ی آن‌هاست؛

۲- اقامتگاه آنان می‌تواند متعدد باشد؛

۳- حق خروج از سرزمین‌های اسلامی را دارا هستند؛

۴- ورود به دارالاسلام تابع قرارداد است. (شذی، ۱۰۶: ۱۳۷۸)

در اصل ۱۴ قانون اساسی مشروطه آزادی اقامت ایرانیان به رسمیت شناخته شده بود که مقرر می‌داشت: «هیچ ایرانی را نمی‌توان مجبور به اقامت در محلی و یا ممنوع از اقامت در محلی کرد و یا او را نفی بلد کرد» مضمون اصل فوق‌الذکر

^۱ Augustus

^۲ Famine

به هنگام مذاکره در خصوص بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در مجلس خبرگان قانون اساسی به اتفاق آرای اعضای حاضر در جلسه مورخه ۵۸/۷/۳۰ به تصویب رسیده است که بیانگر بدیهی بودن این حق در نظام حقوقی ما و نقش اعضای مجلس در پافشاری بر روی حقوق و آزادی‌های اساسی مردم از جمله آزادی اقامت است.^۱ هم اکنون معدود دولت‌هایی هستند که خروج از کشور را به عنوان حق به رسمیت نمی‌شناسند و تقریباً همه‌ی اشخاص در هر جای دنیا مختارند که بمانند یا بروند. اما این که به کجا می‌توانند برسند امتیازی است که باید در پی کسب آن بدونند. در گوش بخش بزرگی از مردم جهان، ویزا کلمه پرتین و جادویی عصر ماست. به عبارت دیگر شهری زمردین در انتهای جاده‌ای است که ویزا نام دارد.

ولی دکتین‌های حقوقی و اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی، سعی بر آن دارند که صدور ویزا را نیز وارد حوزه صلاحیت تکلیفی دولت‌ها بنمایند.

۱.۱. مفهوم حق بر آزادی رفت و آمد

آزادی رفت و آمد به عنوان یک حق، در کنار حقوق دیگری چون آزادی بیان، عقیده، انتقاد و حق انتخاب به عنوان نسل اول حقوق بشر ذیل عنوان حقوق مدنی و سیاسی جای می‌گیرد.^۲ حقوق‌دانان این حق را براساس چهار معیار زیر مورد تحلیل قرار می‌دهند:

- ۱- قلمرو جغرافیایی؛ یعنی شخص حقیقی می‌تواند در محدوده‌ی جغرافیایی بخصوصی اعم از استان، کشور، منطقه، قاره و حتی در سطح جهانی از آزادی تردد برخوردار باشد.
- ۲- مدت زمان؛ معمولاً رفت و آمد در قلمرو یک کشور برای اتباع آن محدودیت زمانی ندارد مگر این که شرایط اضطراری و ویژه‌ای پیش بیاید ولی براساس مقررات بین‌المللی و داخلی، برای تردد در قلمرو کشورهایی دیگر محدودیت زمانی برقرار می‌شود، مگر این که کشورها به دلایلی تصمیمات دیگری اتخاذ نمایند.
- ۳- اشخاص؛ همه افراد انسانی بدون هیچ گونه تبعیض جنسی، نژادی، عقیدتی و امثالهم بایستی از این حق به طور مساوی و یکسان برخوردار باشند، مگر این که کشور ایجادکننده محدودیت دلائل منطقی و معقولی ارائه نمایند.
- ۴- اهداف؛ مسافرت‌ها ممکن است طیف گسترده‌ای از اهداف سیاسی، اقتصادی، علمی، تفریحی، پزشکی، دیدار با اقوام و امثال آن را در بر داشته باشد. ولی اگر شخصی اهداف و انگیزه‌های غیر قانونی داشته باشد مانند قاچاق، پولشویی و مانند آنها، دولت‌ها می‌توانند مانع وی شده و مرتکب را تحت تعقیب قضائی قرار بدهند. (Hurst, ۱۹۸۷: pp۴۳۲-۴۳۳)

۱. صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انتشارات مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، جلد اول، تهران، ۱۳۶۴، ص ۷۸.

۲. در مقابل، حقوق دیگری چون حق شغل، آموزش و غذا نسل دوم نسل دوم حقوق بشر و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حق بر صلح و توسعه و محیط زیست سالم از جمله حقوق نسل سوم با حقوق همبستگی نامیده می‌شوند.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که حق آزادی رفت و آمد دارای ابعاد گوناگونی است؛ چنانکه در بعد سیاسی و اجتماعی آن با حقوق و آزادی‌هایی چون، ممنوعیت بازداشت خودسرانه، حق انتخاب، حق اعتراض و انتقاد، حق دسترسی به اطلاعات، حق سلامت و امثال آن و در بعد اقتصادی با حقوقی چون، حق کار، حق شرکت در فعالیت‌های تجاری و در بعد فرهنگی با حقوقی چون، حق آموزش، حق مشارکت در امور فرهنگی و امثال آن ارتباط پیدا می‌کند. (روزبهان، ۱۳۹۴: ۴۴)

با توجه به مباحث مزبور، می‌توان حق بر آزادی رفت و آمد را چنین تعریف نمود که براساس این حق، افراد در خروج از کشور خود به هر نقطه‌ای از جهان آزاد هستند و هر وقت بخواهند می‌توانند به کشور خود مراجعت بنمایند و قدرت حاکم نیز مکلف به برقراری تسهیلات لازم در این خصوص است و اگر محدودیت و ممنوعیتی هم در این خصوص لازم باشد بایستی به حکم قانون بوده و توجیهی معقول و منطقی داشته باشد.

۲. جایگاه حق آزادی رفت و آمد در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل

۱.۲. حقوق ایران

در قانون اساسی ایران از حق آزادی رفت و آمد به صراحت یاد نشده است ولی می‌توان به لحاظ اشاره‌ی قانون اساسی ایران به بعضی از حقوق و آزادی‌های انسانی نتیجه گرفت که قانون اساسی ما نسبت به این حق، بی‌تفاوت نبوده است. به عبارت دیگر، قانون اساسی ایران ضمن اشاره به اصل آزادی و کرامت انسان در مقدمه، در اصول متعددی نیز به طرق مختلف از حقوق و آزادی‌های انسانی یاد کرده است. این قانون روسای سه قوه را متعهد و مستلزم به تأمین حقوق و آزادی‌های سیاسی و اجتماعی افراد جامعه در چارچوب قانون نموده است.^۱ هم چنین در اصول دیگری حاکمیت را ملزم به تأمین حقوق همه جانبه‌ی افراد اعم از زن و مرد و ایجاد امنیت قضائی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون، احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع و مصونیت حقوق افراد از تعرض نموده است. (گرگی ازندریانی، ۱۳۸۸: ۶۹)

هم چنین از سایر قوانین نیز می‌توان چنین استنباط‌هایی را نمود. قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳، در ماده ۵ خود به «اصل منع دستگیری و بازداشت افراد» اشاره کرده است که متضمن ممنوعیت نقض آزادی رفت و آمد، مگر به حکم و ترتیب قانون، می‌باشد. قانون گذرنامه مصوب ۱۳۵۱، که به شرایط صدور گذرنامه برای ورود افراد به کشور و خروج از کشور می‌پردازد گرچه، در این قانون نامی از «حق ورود و خروج» یا

۱. اصول شصت و هفتم و یکصد و بیست و یکم قانون اساسی.

«حق دریافت مدارک مورد نیاز مسافرت» افراد برده نشده است، ولی به طور ضمنی این حق را برای افراد به رسمیت شناخته و برخی محدودیت‌ها و شرایط حاکم بر صدور گذرنامه را تعیین کرده است.

قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۷۱، در بند د و ماده ۲۴ که ناظر بر جرم جاسوسی است، به ورود نظامیان و بیگانگانی اشاره می‌کند که به منظور به دست آوردن اسناد یا اطلاعات طبقه بندی شده و اهدافی از این قبیل به مکان‌های نظامی وارد می‌شوند، جاسوس قلمداد شده و به مجازات‌های مقرر در این ماده محکوم می‌شوند. به نظر نویسندگان نگاه اجمالی به مولفه های آزادی رفت و آمد (تردد آزادانه در داخل کشور، آزادی اقامت، آزادی ترک کشور، آزادی ورود به کشور) گاهابه علت عدم شفاف سازی و روشننگری ضابطین قضایی آن هم به دلایل مسایل امنیتی در نحوه برخورد و ایجاد محدودیت هر گونه تردد در مظن اتهام عوام و دیده بان های حقوق بشری ساختگی بلوک غرب مواجه می شویم. در صورتی که اکثر کشورهای غربی مصالح و منافع ملی خود را به هرگونه منافع فردی و حقوق بشری ترجیح می دهند به طوری که روزانه در رسانه های جمعی شاهد قتل عام های فجیع سیاه پوستان (جرج فلورد) و تبعیض نژادی و یا اقدامات جنون آمیز ترامپ در جداسازی فرزندان از والدین در جهان مواجه هستیم در اینجا چرا دیدبان حقوق بشر سازمان ملل اینگونه برخوردها را محکوم نمی کند؟ در نظام حقوقی ایران خوشبختانه حاکمیت و نهادهای سیاسی آن با الهام از آموزه های دینی و قرآنی و حفظ ارزش و کرامت ذات انسان ها در نحوه برخورد با متخلفین و نقض کنندگان حق یادشده با حداکثر رفت اسلامی در جهت اصلاح و تربیت آنها و بخاطر حفظ نظم اجتماعی و رعایت حقوق عامه مردم و ممانعت از تجاوز به حقوق دیگران، اقدامات کنترلی و سازنده ای را انجام می دهد و به نظرم این گونه رفتار و برخورد کاملاً منطقی و طبیعی است.

۲.۲. اسناد بین‌المللی

به حق آزادی رفت و آمد در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای متعددی تصریح شده و راه کارهای لازم نیز جهت تضمین حقوق مزبور و چگونگی جبران نقض آن، پیش‌بینی شده است. از جمله‌ی آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: بند ۱ ماده ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر در این باره چنین مقرر داشته است: «هر کس حق دارد که از داخل هر کشوری آزادانه عبور و مرور کند و محل اقامت خود را انتخاب نماید». هم چنین در بند ۲ همان ماده نیز آمده است: «هر کس حق دارد هر کشوری و از جمله کشور خود را ترک کند یا به کشور خود بازگردد». بدین واسطه باید حکم کرد که هیچ کشوری نمی‌تواند مرزهای خود را به روی اتباع کشورهای دیگر ببندد و همچنین از رفت و آمد اتباع خود به خارج و داخل کشور جلوگیری نماید. به همین دلیل هر گونه ایجاد محدودیت در این حوزه تهدیدی جدی برای تفاهم و صلح جهانی محسوب می‌شود. (طباطبایی موتمنی، ۱۳۷۰: ۲۹) هم چنین در ماده ۱۲ میثاق حقوق مدنی و سیاسی تصریح شده است که: «۱- هر کسی که قانوناً در سرزمین دولتی مقیم باشد، حق عبور و مرور آزادانه و انتخاب آزادانه مسکن خود را در آن جا خواهد داشت ۲- هر کس آزاد است هر کشوری و از جمله کشور خود را ترک کند. ۳- حقوق مذکور تابع هیچگونه محدودیتی نخواهد بود مگر محدودیت‌هایی که به موجب قانون مقرر گردیده و برای حفظ امنیت ملی، نظم

عمومی، سلامت یا اخلاق عمومی یا حقوق و آزادی‌های دیگران لازم بوده و با سایر حقوق شناخته شده در این میثاق سازگار باشد. ۴- هیچ کس را نمی‌توان خودسرانه (بدون مجوز) از حق ورود به کشور خود محروم کرد». هم چنین در ماده ۱۳ این میثاق نیز چنین تصریح شده است: «بیگانه‌ای که قانوناً در قلمرو یک دولت طرف این میثاق باشد فقط در اجرای تصمیمی که مطابق قانون اتخاذ شده باشد ممکن است از آن کشور اخراج بشود و جز در مواردی که جهات حتمی امنیت ملی طور دیگر اقتضاء نماید باید امکان داشته باشد که علیه اخراج خود به طور موجه اعتراض کند و به اعتراض او باید توسط مقام صالح یا نزد شخص یا اشخاص منصوب از طرف مقام‌های صالح با حضور نماینده‌ای که به این منظور تعیین می‌کند رسیدگی شود».

علاوه بر اسناد یاد شده هم چنین باید به سه سند مهم دیگر نیز اشاره کرد که در بر دارنده‌ی «جامع‌ترین و جزئی‌ترین اصول و قواعد» حاکم بر آزادی رفت و آمد هستند. گرچه این اسناد به عنوان «اسناد بین‌المللی ویژه حق ورود و خروج، بسیار شناخته شده هستند، ولی به صورت قوانین مدون یکپارچه توسعه پیدا نکرده‌اند». (Shelton, ۲۰۰۸:۱۳۷) اسناد یاد شده از این قرارند:

پیش نویس اصولی درباره آزادی و عدم تبعیض در رابطه با حق هر فرد بر ترک هر کشور، از جمله کشور خویش، و بازگشت به کشور خود (۱۹۶۳)^۱، اعلامیه درباره حق ترک و حق بازگشت (۱۹۷۲)^۲، اعلامیه استراسبورگ درباره حق ترک و بازگشت (۱۹۸۶)^۳ لازم به ذکر است که تحت تأثیر اسناد بین‌المللی حقوق بشر و تشویق سازمان ملل متحد و تلاش و اهتمام کشورهای اروپایی، آمریکایی و آفریقایی، سه نظام عمده منطقه‌ای نیز به منظور پیشبرد و ارتقاء حقوقی بشر تأسیس شده‌اند و این سه نظام حقوق منطقه‌ای در پیشبرد آرمان‌های حقوق بشری نقش بی‌بدیلی داشته‌اند. همچنین هر یک از سه نظام یاد شده، دادگاه‌های حقوق بشری نیز به وجود آورده‌اند که خود می‌تواند به تضمین حقوق و آزادی‌های حقوق بشری کمک شایانی بنمایند. (روناک، ۱۳۸۸: ۱۱۰-۱۰۸)

عمده‌ترین اسناد منطقه‌ای ناظر بر آزادی رفت و آمد عبارتند از: پروتکل شماره ۲ (ماده ۲)، و پروتکل شماره ۷ (ماده ۱)، کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، منشور حقوق بنیادین اروپا (ماده ۴۵)، اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان (ماده ۸)، کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (ماده ۲۲)، منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم (ماده ۱۲)، اعلامیه کامپالا درباره آزادی روشنفکر و مسئولیت اجتماعی وی (ماده ۴)، منشور عرب درباره حقوق بشر (مواد ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴)، سند نهایی کنفرانس هلسینکی درباره امنیت و همکاری در اروپا و کنوانسیون اجرای موافقت

۱. Draft principles of Freedom and Non- Discrimination in Respect of the Rights of Everyone to leave Any country Including His own, and to His country, ۱۹۶۳. (۱۹۶۳, UN draft principle on RLR)

۲. Declaration on the Right to leave and the Right to Return ۱۹۷۲ (۱۹۷۲ Uppsala Declaration on RLR)

۳. Strasbourg Declaration on the Right to leave and Return ۱۹۸۶ (۱۹۸۶ Strasbourg Declaration on RLR)

نامه شننگن^۱ پس از بررسی و تجزیه و تحلیل اسناد بین‌المللی در خصوص برخورد و رفتار با حق آزادی رفت و آمد و صدور ویزا، به این نتیجه رسیدم هرگونه اعلامیه، کنوانسیون و دادگاههای حقوق بشری از سال ۱۹۴۸ تاکنون که به زعم خودشان در جهت رفاه و آسایش افراد آن تدوین و تصویب نموده اند که در ظاهر امر بسیار خوشایند و ایدآل بوده و تضمین کننده حقوق و آزادی های فردی و جمعی است خودشان در مقام عمل توجه چندانی به آنها نداشتند. سوالی که به ذهن هر انسان عاقلی متبادر می شود آیا کشورهای غربی واقعا به مفاد قوانین تصویبی حقوق بشری خود پایبند بوده اند؟ تا چه حد این قوانین در کشورهای آنها قابلیت اجرایی داشته است؟ بنظرم اینگونه اعلامیه ها، کنوانسیون ها، دادگاههای حقوق بشری صرفا برای کشورهای جهان سوم و سوءاستفاده از آنها بوده است. کشورهای غربی در راس آنها امریکاز حقوق بشر به عنوان ابزار سیاسی برای منافع و مطامع خود بهره برده و هیچ ارزشی به حقوق بشر قایل نبوده و نیستند نمونه بارز آن می توان به جنایت هایی که امروزه در کشورهای خودشان در سرکوب ملت خود، بازداشت های غیرقانونی، محروم نمودن اشخاص از حقوق اولیه اشاره کرده‌مچنین برخوردهای خشن پلیس در امریکا و فرانسه ... با مردم انجام می دهند دیدبان حقوق بشر کجاست؟ دیدگاه کشورهای غربی در خصوص صدور ویزا نسبت به اتباع سایر کشورها از جمله برای دیپلماتها، نخبگان، دانشجویان، بیماران... کاملا گزینشی و سیاسی بوده و بیشتر منافع و مصالح خود را مدنظر قرار می دهند نه منافع فردی را. نمونه بارز آن می توان به بازداشت غیرقانونی پروفیسور سلیمانی، و عدم صدور ویزا به وزیر امور خارجه کشورمان جهت شرکت در اجلاس اشاره کرد در اینجا سوالی که مطرح می شود: چرا دیدبان حقوق بشر سازمان ملل به نقض کنندگان آزادی رفت و آمد واکنش و عکس العمل نشان نمی دهد؟ جوابش کاملا روشن است چون با منافع آنها سازگاری ندارد.

۳.۲. تطبیق

بررسی و تحلیلی که در خصوص جایگاه حق آزادی و رفت و آمد در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی در دو مبحث قبلی انجام گرفت معلوم گردید که نظام حقوقی ایران در این باره از شفافیت، جامعیت و دقت بیشتری نسبت به اسناد بین‌المللی برخوردار است اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران دارای نقصها، خلاء و ابهاماتی به شرح زیر می‌باشد:

۱- در قانون اساسی نظامهای حقوقی مدرن، به حق آزادی رفت و آمد با جامعیت و در چهارچوب اصل مستقلی تصریح شده است ولی این حق در قانون اساسی ما با ابهام و اجمال مواجه است و از آنجا که قانون اساسی منبع الهام و مبنای استناد سایر قوانین است، بنابراین، در سایر قوانین کشور نیز آنجا که بحث از حق آزادی رفت و آمد مطرح شده، اغلب در هاله‌ای از ابهام و نقص و کلی گویی بوده است. البته کشورهای غربی در مقام عمل به آن اصول و قوانین تصویبی چندان پایبند نیستند.

^۱. The convention Implementing the Schengen Agreement of ۱۴ June ۱۹۸۵ between the Governments of the states of the Benelux Economic union. The Federal Republic of Germany and the French Republic on the Gradual Abolition controls at the common Frontiers: ۱۹ June ۱۹۹۰.

۲- در حقوق ایران ضمانت اجرای نقض حق آزادی رفت و آمد و جبران خسارات و زیانهای وارده ناعادلانه به افرادی که حق مزبور در خصوص آنان محدود و نقض شده باشد به طور دقیق و جامع پیش بینی نشده است. بنابراین در عمل موارد متعددی از نقض حق آزادی رفت و آمد و بازداشت‌های غیرقانونی از سوی نهادهای اطلاعاتی و امنیتی و انتظامی صورت می‌گیرد، بدون اینکه، مجوز قانونی و قضایی در اختیار داشته باشند و افرادی که از این طریق محتمل ضررهای مادی و آسیب‌های روحی می‌گردند، مورد حمایت قانون قرار نمی‌گیرند. علرغم اینکه در اسناد بین‌المللی دادگاهی جهت نقض کنندگان پیش بینی شده ولی می‌بینیم که نه تنها متخلف مجازات نمی‌شود بلکه مدال افتخار نیز از حاکمیت دریافت می‌کند.

۳- در حقوق ایران بنا به دلایلی یکی از مهاجرپذیرترین کشورهای دنیاست و تعداد مهاجرین مقیم در ایران بیش از یک میلیون و ششصد هزار نفر برآورد می‌شود. مطابق کنوانسیون‌های بین‌المللی این افراد نیز حق عبور و مرور آزادانه، انتخاب مسکن، حق اشتغال، حق آموزش و برخورداری از امکانات بهداشتی و خدمات رفاهی را دارند و در این خصوص نباید هیچگونه تبعیض اعم از جنسی، نژادی، عقیدتی وجود داشته باشد. در این باره باید گفت که علاوه بر اینکه در متون حقوقی ایران بخش اعظم حقوق اتباع خارجی و مهاجران بیگانه مفقود است. عملاً نیز این طیف از افراد گاه با ناملایمتی ها و برخی کمبودها مواجه هستند

۴- در اسناد بین‌المللی علرغم اینکه تاکید شده کشورهای عضو کنوانسیون ها، باید به مهاجرین، بیماران، دانشجویان، جویندگان کار، بدون هر گونه تبعیضی ویزا صادر کنند متأسفانه این امر مهم کاملاً نادیده گرفته شده و به صورت ارادی و گزینشی عمل می‌کنند.

۳. تعریف و انواع ویزا

ویزا یک سند رسمی و مجوزی است که توسط سفارتخانه، کنسولگری یا اداره‌ی مرزبانی کشور مقصد، برای سفر اتباع بیگانه به آن کشور صادر می‌شود. به عبارت دیگر، ویزا یا روادید به مدرکی گفته می‌شود که می‌تواند به اشخاصی اعطا گردد که درخواست اخذ اجازه برای گذر از جایی یا ورود به جایی را دارند. معمولاً روادید به صورت برچسب یا مهر بر روی کاغذهای مربوطه در سند هویتی اشخاص، چسبانده یا زده می‌شود. (Henley, ۲۰۱۷: ۱۳) ویزا در یکی از صفحات پاسپورت یا گذرنامه درج می‌شود تا نشان دهد که صاحب آن مجاز به ورود و اقامت در داخل و یا ترک آن کشور می‌باشد. هم چنین ویزا مدت زمان اقامت مسافر، تاریخ ورود و قلمرو سفر را مشخص می‌نماید و این که ویزا تعداد دفعات ورود به کشوری خاص و این که آیا مسافر مجاز به تحصیل یا کار در آن کشور می‌باشد را نیز نشان می‌دهد (Ibid: ۲۵)

ویزا براساس معیارهای مورد نظر، انواع و اقسام متعددی دارد که اهم آن‌ها به شرح زیر می‌باشد:

الف- انواع ویزا از نظر نحوه‌ی صدور آن؛ با این معیار کشورها از نظر نحوه‌ی صدور ویزا به سه دسته زیر تقسیم

می‌شوند:

۱- کشورهایی که برای ورود به آن کشورها با هدف گردشگری، ویزا صادر نمی‌کنند. یعنی مسافر با ارائه گذرنامه خود و ثبوت اعتبار آن، می‌تواند به خاک آن کشور وارد بشود.

۲- کشورهایی که ویزای متقاضی را در کنسولگری یا سفارتخانه مستقر در کشور متبوع متقاضی طی تشریفات خاص و با دریافت مدارک لازم صادر می‌کنند.

۳- کشورهایی که ویزا را در لحظه ورود به قلمرو آن کشورها صادر می‌کنند و نیاز چندانی به مدارک و تشریفات خاص ندارد.

ب- تقسیم بندی ویزا از نظر هدف سفر؛ با این معیار اقسام ویزاها به شرح زیر خواهد بود:

۱- ویزای توریستی، که فقط با هدف گردشگری صادر می‌شود.

۲- ویزای ملاقات با دوستان و اقوام، برای اکثر کشورها نوع ویزای صادر شده برای این هدف مشابه مورد قبلی هست فقط مدارکی که به سفارت ارائه می‌شود قدری متفاوت خواهد بود.

۳- ویزای درمان، که به قصد معالجه و درمان در کشور مقصد صادر می‌شود.

۴- ویزای تجاری، که برای انجام امور بازرگانی و معاملات تجاری در کشور مقصد صادر می‌شود.

۵- ویزای عبوری یا ترانزیت که مدتش خیلی کم است و برای عبور از یک کشور جهت ورود به کشور ثالث صادر می‌شود.

۶- ویزای کار و تعطیلات، صاحب این نوع ویزا می‌تواند ضمن گردش در کشور مقصد، به طور محدود کار هم بکند.

ج- انواع ویزا از نظر مدت اعتبار؛ بر این اساس، اقسام ویزا عبارت خواهند بود از:

۱- ویزای یک بار ورود، این نوع ویزا فقط برای یک بار ورود اعتبار دارد و پس از خروج از کشور مقصد، اعتبار آن نیز پایان خواهد یافت حتی اگر از نظر تاریخ و مدت، هنوز اعتبار داشته باشد.

۲- ویزای دوبار ورود، صاحب این ویزا می‌تواند در مدتی که ویزا اعتبار دارد دوبار وارد کشور مقصد بشود.

۳- ویزای چند بار ورود، یعنی تا زمانی که ویزا از نظر تاریخ و مدت، اعتبار دارد دارنده‌ی آن می‌تواند به دفعات نامحدود به آن کشور سفر بکند.

۴- ویزای فرودگاهی، یعنی ویزایی که دارنده‌ی آن حق خروج از فرودگاه کشور مقصد را ندارد.

د- انواع ویزا از نظر نحوه اقدام کردن؛ با این ملاک، شیوه‌های اقدام و اخذ ویزا عبارتند از:

۱- مراجعه مستقیم به سفارت و پر کردن فرم‌های ویزا و درخواست آن.

۲- انجام مراحل درخواست ویزا از طریق آژانس‌ها و شرکت‌های واسطه.

۳- انجام مراحل درخواست ویزا از طریق آنلاین. (Henley, ۲۰۱۷: ۱۸۱-۱۸۲)

۴. تسهیلات ویزا برای تحقق آزادی رفت و آمد

امروزه حاکمان و زمامداران کشورها به دلایل زیر سعی بر آن دارند که چه از طریق تدوین و تصویب قوانین متناسب و چه از طریق انعقاد معاهدات و پیمان‌های دو یا چند جانبه بین‌المللی برای اتباع کشورهای دیگر که قصد سفر به آن کشور را دارند تسهیلات و امتیازاتی را فراهم نمایند:

۱- توسعه صنعت گردشگری، توریسم در نظام اقتصادی کشورها یکی از منابع مهم درآمد و رهایی از مشکلات اقتصادی به شمار می‌رود. به عنوان مثال آمریکا در سال گذشته دویست میلیارد دلار و فرانسه یکصد و پنجاه میلیارد یورو از طریق این صنعت درآمد داشته‌اند. بنابراین کشورها برای رونق بخشی به اقتصاد خود، تمامی ساز و کارهای لازم را جهت توسعه صنعت گردشگری در کشور خود به کار می‌گیرند. از جمله‌ی عوامل موثر در این فرآیند، ایجاد تسهیلات لازم برای اخذ ویزا در کوتاه‌ترین زمان ممکن و با صرف حداقل هزینه می‌باشد.

۲- شناساندن جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و هنری خود به دنیا، پر واضح است که یکی از راه‌های معرفی جنبه‌های مثبت و برجسته‌ی یک سرزمین به مردمان سرزمین‌های دیگر، فراهم نمودن حداکثر تسهیلات برای مسافرت آنان به کشور مقصد می‌باشد.

۳- توسعه روابط، همه کشورها سعی بر آن دارند که گسترده‌ترین و پایاترین روابط را در حوزه‌های مختلف هنری، علمی، سیاسی، اقتصادی، ورزشی، پزشکی و امثال آن با دنیا داشته باشند و باز یکی از طرق کمک به توسعه‌ی روابط، ایجاد جاذبه‌ها و تسهیلات لازم برای جذب توریست می‌باشد.

۴- کمک به صلح و امنیت جهانی، تجربه ثابت کرده است که گسترش روابط موجب رفع سوء تفاهم‌ها و شناخت متقابل جوامع از یکدیگر و توسعه فرهنگ گفتمان و مداراگری در گستره‌ی جهان خواهد شد و از این طریق صلح جهانی بیشتر تضمین خواهد شد.

۵- تقویت اجماع بین‌المللی برای مهار معضلات جهانی، امروزه مشکلاتی چون افزایش گرمای زمین، تخریب محیط زیست، نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری، وقوع سوانح طبیعی، معضل قاچاق، تروریسم و امثال آنها؛ آسایش و امنیت کشورها را با خطر جدی مواجه نموده است. برخورد با این مشکلات و مهار آنها نیاز به اهتمام و همکاری کشورها و مراجع جهانی دارد، گسترش روابط و ایجاد تسهیلات مقتضی برای رفت و آمد اتباع کشورها در قلمرو همدیگر به تکوین این اجماع کمک خواهد نمود.

۶- جذب سرمایه و منابع فنی از کشورهای دیگر، در مباحث مربوط به توسعه پایدار صاحب نظران بر این باورند که یکی از عوامل موثر در فرایند توسعه و پویایی اقتصادی و اجتماعی جذب حداکثری منابع مالی و فنی از کشورهای

دیگر است. فراهم کردن تسهیلات رفت و آمد برای اتباع کشورهای دیگر و آسان نمودن موضوع اخذ ویزا، مسلماً به این هدف کمک خواهد نمود. (زیانی، ۱۳۹۶: ۱۲۱)

با این همه کشور ایران در ایجاد تسهیلات مرتبط با ویزا هم برای جذب توریست‌های خارجی و هم مسافرت ایرانیان به کشورهای دیگر چندان موفق نبوده است و دلیل روشن آن از یک طرف محدود بودن تعداد گردشگران خارجی در ایران نسبت به کشورهای دیگر است که از نظر جاذبه‌های گردشگری هم پایه ایران هستند و از طرف دیگر سخت‌گیرانه و محدودیت‌هایی است که اغلب کشورهای معتبر دنیا برای صدور ویزا به اتباع ایرانی اعمال می‌نمایند. حتی امروزه اخذ ویزا با اهداف بهداشتی، علمی، هنری و ورزشی از بسیاری از کشورها، برای اتباع ایرانی خیلی سخت و پیچیده شده است در حالی که این موارد برای بسیاری از کشورهای دنیا، حل‌گرفته است. بنابراین می‌توان به جرأت ادعا نمود که نهادهای تصمیم‌ساز و نظام دیپلماسی ایران در خصوص فراهم نمودن ساز و کارها و تمهیدات تسهیلاتی برای صدور ویزا برای اتباع خارجی و اخذ ویزا برای اتباع ایرانی چندان موفق عمل نکرده‌اند.

۵. محدودیت‌های صدور ویزا در اسناد بین‌المللی و حقوق ایران

همه‌ی کشورها بنا بر ملاحظاتی، در خصوص صدور ویزا، ممنوعیت‌ها و محدودیت‌هایی را دارند که برخاسته از الزامات حقوقی داخلی و یا تصریحات اسناد بین‌المللی است. در این باره ماده‌ی ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، هدف از ایجاد محدودیت‌ها را تأمین شناسایی و احترام لازم به حقوق و آزادی‌های دیگران و رعایت مقتضیات صحیح اخلاقی و نظم عمومی و رفاه همگانی می‌داند. در واقع محدودیت‌های هر حقی به نوعی سوپاپ اطمینان رعایت آن حق محسوب می‌شود. هم چنین ماده ۱۲ میثاق حقوق مدنی و سیاسی از دو عامل یعنی «سلامت عمومی» و «امنیت ملی» به عنوان محدودیت‌های آزادی رفت و آمد یاد کرده است. (Josph, ۲۰۰۳: ۲۷۱)

۱,۵. نظم عمومی

نظم عمومی به مجموعه‌ی قواعدی که کارکرد جامعه را تضمین می‌کند، یا دسته‌ای از اصول بنیادین که جامعه بر پایه‌ی آن بنا شده است، گفته می‌شود (Sepulveda, ۲۰۰۴: ۱۲۷) و رعایت حقوق بشر نیز بخشی از نظم عمومی و یکی از عناصر آن قلمداد می‌شود. از نظر بعضی از حقوق‌دانان حتی حق دادخواهی مردم و حق مراجعه به مقامات قضائی، یک قاعده‌ی مربوط به نظم عمومی است و به هر شکلی که مانعی در اجرای این حق صورت بگیرد، موجب نقض نظم عمومی خواهد شد. (نونین، ۱۳۸۷: ۱۷۸)

بر این اساس تعهد دولت‌ها نسبت به نظم عمومی در خصوص صدور ویزا، تعهدی دو سویه محسوب می‌شود، بدین معنی که حکومت‌ها از یک سو متعهد به اجرای قواعد و مقررات صیانت‌کننده‌ی نظم عمومی به هنگام صدور

ویزا بوده و از طرف دیگر متعهد به رعایت حق آزادی رفت و آمد افراد می‌باشند. البته در این خصوص هر کشوری مصالح و مقتضیات جامعه‌ی خود را بیشتر مورد لحاظ قرار می‌دهد و با برداشتی که از نظم عمومی دارد، در صدور ویزا، سهل‌گیری یا سخت‌گیری می‌کند. (اسلامی، ۱۳۸۹: ۱۲) رویکرد نظام‌های حقوقی داخلی و کنوانسیون‌های بین‌المللی در این باره تقریباً همسان می‌باشد. با این همه به لحاظ اینکه عبارت «نظم عمومی» بسیار سیال است بنابراین ممکن است کشوری با استناد به نظم عمومی، حق آزادی رفت و آمد را محدود یا نقض نماید. اغلب نظام‌های غیرمردمی چنین رویکردی را دارند. (روزبهان، ۱۳۹۴: ۶۱)

۲.۵. امنیت ملی

امنیت در مفهوم عام آن یعنی فقدان هر گونه خطر، تهدید یا حمله و آمادگی برای رویارویی با آن و رهایی از ترس می‌باشد. (فن تینگر، ۱۳۸۹: ۱۰) از آن جا که وجود امنیت در هر جامعه‌ای از درجه بالایی از اهمیت برخوردار است، شهروندان و اتباع کشورهای دیگر نیز نباید با اعمال حق و آزادی‌های خویش از جمله آزادی رفت و آمد آن را مخدوش سازند. بنابراین از منظر حقوق‌دانان، در جایی که یک حق، با امنیت ملی تزاخم دارد. دولت‌ها مکلف به محدودسازی آن حق می‌باشند زیرا امنیت پیش شرط تأمین حقوق افراد است. (قربان‌نیا، ۱۳۸۸: ۴۳۱) البته از طرف دیگر، نباید از امنیت ملی آن چنان تعریف موسعی ارائه شود که در پرتو آن حقوق و آزادی‌های فردی به طرز غیر قابل قبولی محدود گردند. کمیسیون بین‌المللی حقوق‌دانان در اعلامیه «حمایت از حقوق بشر و حکومت قانون در مبارزه با تروریسم» تأکید می‌کند که: «در اجرای اقدامات ضد تروریسم، دولت‌ها باید حقوق و آزادی‌های بنیادین را رعایت و تأمین کنند». (Neil, ۲۰۰۵: ۲۰۹) بنابراین هر چند که برقراری امنیت و تضمین آن برای شهروندان، از اولویت‌های مهم زمامداران است ولی نمی‌توانند با تمسک به آن، حق آزادی رفت و آمد را محدود کرده و از صدور ویزا خودداری نمایند. یعنی صیانت و پاسداشت امنیت ملی، نباید آن‌ها را از انجام و اجرای یک تعهد اساسی دیگر یعنی رعایت، صیانت و حمایت از حق آزادی رفت و آمد باز دارد. (Ibid, ۲۲۲) کنوانسیون وین نیز در ماده‌ی ۳۴ در این باره چنین اشعار می‌دارد: «دولت پذیرنده، آزادی رفت و آمد و مسافرت تمام اعضای پست کنسولی وارد سرزمین خود با رعایت قوانین و مقررات مربوط به مناطقی که ورود بدان از لحاظ امنیت ملی ممنوع بوده و یا تابع مقررات خاصی است، تأمین می‌نماید». (شاکیان، ۱۳۷۶: ۷۵۷)

در قوانین ایران، از جمله قانون مجازات نیروهای مسلح و قانون مجازات اسلامی، یکی از مواردی که در ارتباط با آزادی رفت و آمد در زمره‌ی جرایم علیه امنیت ملی قلمداد شده، ورود به برخی از مناطق نظامی و امنیتی است که ذیل عنوان جرم جاسوسی شناخته شده و مرتکب، طبق ماده‌ی ۵۰۲ قانون مجازات اسلامی مجازات می‌گردد.^۱

۱. ماده ۵۰۲: «هر کس به نفع یک دولت بیگانه و به ضرر دولت بیگانه دیگر در قلمرو ایران مرتکب یکی از جرایم جاسوسی شود، به نحوی که به امنیت ملی صدمه وارد نماید به یک تا پنج سال حبس محکوم خواهد شد.

۳.۵. اخلاق عمومی

منظور از اخلاق عمومی عبارت از: «ارزش گذاری بر آن رفتارهای اجتماعی که از دیدگاه اجتماع فضیلت محسوب می‌شوند و یا ارتکاب آن رفتارهای اجتماعی که از دیدگاه اجتماع رذیلت تلقی می‌گردد». (رهايي، ۱۳۸۹: ۴۴۳)

البته به لحاظ این که از اخلاق عمومی و مصادیق آن نمی‌توان تعریفی دقیق و جهان شمول ارائه داد، بنابراین حقوق‌دانان بر این باورند که قلمداد کردن آن به عنوان یکی از محدودیت‌های صدور روادید و نقض حق آزادی رفت و آمد، بایستی توأم با احتیاط‌های لازم باشد. با این همه، در اغلب کشورها، رفتارهایی چون فحش‌های حرفه‌ای در ملاء عام، اشاعه‌ی قمار، تبلیغات دینی و نقض برخی از هنجارهای فرهنگی، از جمله‌ی مصادیق ضد اخلاق عمومی در راستای محدود کردن حق رفت و آمد و صدور ویزا تلقی می‌شود. (مرکز مالگیری، ۱۳۸۳: ۱۲) در ایران نیز اتباع خارجی در صورتی حق ورود به ایران را دارند که هنجارهای فرهنگی و ارزش‌های دینی را در ملاء عام رعایت بکنند. از جمله‌ی آن‌ها، رعایت حجاب، عدم استعمال مواد مخدر و مشروبات الکلی و نبود انحرافات جنسی را می‌توان نام برد که اتباع بیگانه ملزم به رعایت آن‌ها هستند. (همان: ۱۴) هم چنین آن‌هایی که استشهاده به قاچاق و فساد اخلاقی دارند نیز حق ورود به ایران را ندارند. در ماده ۲۹ (۲) اعلامیه حقوق بشر از «مقتضیات صحیح اخلاقی»^۱ به عنوان یکی از محدودیت‌های حق‌ها و آزادی‌ها نام برده شده، ولی در ماده ۱۲ (۲) به جای آن از «اخلاق عمومی»^۲ استفاده شده است.

۴.۵. بهداشت عمومی

حقوق‌دانان بر این باورند که بهداشت عمومی و نیز حق بر سلامتی افراد جامعه، می‌تواند به عنوان دلیلی برای محدودیت صدور ویزا و آزادی رفت و آمد، مورد استناد قرار بگیرد. از جمله، موضوع بیماری‌های واگیردار و خطرناک در این خصوص قابل تأمل است. اگر فرد مبتلا به آن از آزادی رفت و آمد برخوردار باشد حضور وی در عرصه‌ی عمومی می‌تواند موجبات تسری و شیوع آن بیماری را در دیگران نیز فراهم آورد. بنابراین صدور روادید برای چنین اشخاصی در تضاد آشکار با بهداشت و سلامتی عمومی بوده و موجب نقض حق سلامتی دیگران می‌گردد. (قربان‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۲۲)

۵.۵. وجود مناطق ویژه

در اغلب کشورهای دنیا ممکن است مناطق بخصوصی وجود داشته باشد که ورود افراد بیگانه به آن مناطق ممنوع گردد و بدین ترتیب روادید اتباع خارجی در خصوص ورود به این مناطق محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی را داشته باشد.

^۱ . Meeting the just requirement of morality

^۲ . Public morals

معمولاً مناطق امنیتی، اطلاعاتی، نظامی، مناطق حصار شده‌ی زیست محیطی، مناطق سانحه آفرین طبیعی، مناطق دارای ذخایر معدنی نایاب مثل طلا، املاک خصوصی و امثال آن‌ها می‌توانند جزو مناطق ویژه باشند که ورود خارجی‌ها به این مناطق ممنوع است. (Baubock, ۲۰۱۲: ۵) البته چنین مناطقی دارای تابلوها و علائم هشدار دهنده هستند که افراد را از ممنوعیت ورود به آن آگاه می‌سازد.

۶.۵. پیشامدهای غیر مترقبه

بنابر ماده ۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، وضعیت اضطراری یا غیر مترقبه را می‌توان وضعیتی دانست که «زندگی و موجودیت یک ملت را تهدید کند». در چنین شرایطی نظام حقوق عادی به حالت تعلیق در آمده و مقررات خاص اضطراری به طور موقت جایگزین آن می‌گردد. پیشامدهای غیر مترقبه متعدد بوده و مصادیق مهم آن عبارتند از جنگ خارجی، کودتا، شورش‌های داخلی، سوانح حاد طبیعی چون سیل، زلزله، قحطی و امثال آن‌ها. در چنین شرایطی ممکن است موضوع صدور روایید برای اتباع خارجی نیز تا اطلاع ثانوی به حالت تعلیق در بیاید. (Neil, ۲۰۰۵: ۱۳۷)

نتیجه‌گیری

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل آزادی رفت و آمد در نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی نتایج آن به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

۱- پیرامون پروسه صدور گذرنامه و تمدید مدت اعتبار آن باید تدابیری اندیشیده شود تا افراد بتوانند با صرف وقت و هزینه کمتری امکان دریافت گذرنامه را داشته باشند. این امر به وسیله بازنگری در پروسه صدور گذرنامه از لحظه دریافت مدارک تا لحظه تحویل آن به فرد متقاضی میسر خواهد بود.

۲- از آنجا که هرگونه ممنوع الخروجی کردن افراد باید براساس حکم قضایی صورت گیرد و از طریق ضابطین قضایی به موقع ابلاغ و اطلاع داده شود. نه اینکه گاهی در فرودگاه در ملاعام بدون اطلاع قبلی از خروج از کشور ممانت گردد.

۳- در خصوص صدور ویزا برای اتباع بیگانه که قصد مسافرت به کشورمان را دارند باید با تساهل و تسامح بیشتری برخورد شود تا طولانی بودن پروسه و سایر مشکلاتی که برای آنها در این مسیر بوجود می‌آید اصل سفر آنها را تحت الشعاع قرار ندهد و این با هماهنگی در دستگاه‌های ذی ربط در این امر یعنی وزارت امور خارجه، وزارت کشور و اداره اتباع خارجی نیروی انتظامی بوقوع خواهد پیوست.

۴- در قانون اساسی نظامهای حقوقی مدرن، به حق آزادی رفت و آمد با جامعیت و در چهارچوب اصل مستقلی تصریح شده است ولی این حق در قانون اساسی ما با ابهام و اجمال مواجه است و از آنجا که قانون اساسی منبع الهام و مبنای استناد سایر قوانین است، بنابراین، در سایر قوانین کشور نیز آنجا که بحث از حق آزادی رفت و آمد مطرح شده، اغلب در هاله‌ای از ابهام و نقص و کلی‌گویی بوده است.

۵- در حقوق ایران ضمانت اجرای نقض حق آزادی رفت و آمد و جبران خسارات و زیانهای وارده ناعادلانه به افرادی که حق مزبور در خصوص آنان محدود و نقض شده باشد به طور دقیق و جامع پیش بینی نشده است باید در قانون جدید جبران خسارت مادی و معنوی افراد پیش بینی گردد.

۶- کشور ایران بنا به دلایلی یکی از مهاجرپذیرترین کشورهای دنیاست و تعداد مهاجرین مقیم در ایران بیش از یک میلیون و ششصد هزار نفر برآورد می‌شود. مطابق کنوانسیون‌های بین‌المللی این افراد نیز حق عبور و مرور آزادانه، انتخاب مسکن، حق اشتغال، حق آموزش و برخورداری از امکانات بهداشتی و خدمات رفاهی را دارند ولی در کشورهای غربی نه تنها حقوق اولیه انساها علی‌الخصوص مهاجرین نادیده گرفته شده بلکه جنایت‌های فجیع بر علیه آنان صورت می‌گیرد.

۷- تاسیس سازمان جدید تحت عنوان دیدبان حقوق بشر زیر نظر کمیسیون حقوق بین‌الملل مجمع عمومی جهت نظارت بر اجرای دقیق مفاد و اصول حقوق بشر بر کشورهای عضو سازمان ملل و پیش‌بینی ضمانت اجرای لازم جهت برخورد با نقض‌کنندگان.

منابع

الف - منابع فارسی

۱. اسلامی، رضا، (۱۳۸۹)، تحلیلی بر حقوق مدنی و سیاسی، تهران، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
۲. امینی، ایرج، (۱۳۸۹)، تاریخ قاجار، تهران، انتشاراتی فرزاد.
۳. آشوری، محمد، (۱۳۸۳)، حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت، تهران، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۴. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۶۷)، سیاست و اقتصاد عصر صفوی، تهران، صفی‌علیشاه.
۵. پنجه‌پور، احمد، (۱۳۹۶)، مقررات صدور و لغو روادید، تهران، کویر.
۶. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، (۱۳۸۱) مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد دوم، تهران، گنج دانش، چاپ دوم.
۷. خدیمی، مسعود، (۱۳۸۷)، بررسی تطبیقی آزادی رفت و آمد در اسناد و رویه بین‌المللی و نظام حقوقی ایران، تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق عمومی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
۸. روزبهان، محسن، (۱۳۹۴)، حق انسان بر آزادی رفت و آمد در نظام بین‌المللی حقوق بشر و نظام حقوقی ایران، تهران، میزان.
۹. روناک، اسمیت، (۱۳۸۸)، قواعد حقوق بین‌المللی بشر، مترجم فاطمه کیهانلو، تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۱۰. رهایی، سعید، (۱۳۸۹)، آزادی دینی از منظر حقوق بین‌الملل: بانگ‌اهی به رهیافت اسلامی، قم، دانشگاه قم.
۱۱. زیانی، علی، (۱۳۹۶)، صنعت گردشگری، تهران، راه نو.
۱۲. شاکریان، شاهرخ، (۱۳۷۹)، مجموعه کنوانسیون‌های بین‌المللی، جلد چهارم، تهران، اداره کل قوانین و مقررات کشور.
۱۳. شذی، خفاجی، (۱۳۷۸)، حقوق اقلیت‌ها در حکومت اسلامی، ترجمه مهدی حسینیان، تهران، مجله حکومت اسلامی، سال چهارم، شماره سوم.
۱۴. شریعتی، سعید (۱۳۸۴)، حقوق ملت و دولت در قانون اساسی، تهران، کانون اندیشه جوان.
۱۵. طباطبائی مومنی، منوچهر (۱۳۷۰)، آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۶. فالکس، کیث، (۱۳۸۱)، شهروندی، مترجم تقی دلفروز، تهران، کویر.
۱۷. فن‌تینگر، باربارا، (۱۳۸۹)، امنیت انسانی و حقوق بین‌المللی، ترجمه اردشیر امیر ارجمند، تهران، مجد.
۱۸. قربان‌نیا، ناصر، (۱۳۸۸)، محدودیت آزادی‌ها در حقوق بشر در جهان معاصر، دغدغه‌ها و دیدگاه‌های حقوق‌دانان و فقهای ایرانی، تهران، آئین احمد.
۱۹. گرجی ازندریانی، علی اکبر، (۱۳۸۸)، مبانی حقوقی عمومی، تهران، جنگل.
۲۰. مرکز مالمیر، احمد، (۱۳۸۳)، محدودیت‌های اعمال حقوق بشر در حقوق داخلی و کنوانسیون‌های بین‌المللی، تهران، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، شماره ۴.
۲۱. مهدوی، محسن، (۱۳۹۲)، قانون روادید در ایران، تهران، آگه.

۲۲. نوین، پرویز، (۱۳۸۷)، مفهوم نظم عمومی در حقوق، تهران، نشریه حقوق اساسی، شماره ۱۰.
۲۳. وکیل، امیرساعتد، (۱۳۸۳)، نسل سوم حقوق بشر، حقوق همبستگی، تهران، مجد.

ب- منابع لاتین

۱. Baubock, Rainer, (۲۰۱۲), Free movement and Asymmetry Between Exit and Entry, London, Sweet and Maxwell.
۲. Gill, Goodwin, (۱۹۸۷), International law and the movement of persons between status, oxford, oxford university press.
۳. Henley, D., (۲۰۱۷), Visa Restriction London, Sweet and Maxwell.
۴. Hurst, Hannum, (۱۹۸۷). The strashourg Declaration on the Right to leave and Return, new york, American Journal of International Law, Vol ۸۱, No.۲
۵. Josph, s, (۲۰۰۳), the International government on civil and political rights, London, well press.
۶. Neil, Hicks, (۲۰۰۵), the Impact of counter terror on the promotion and protection of human rights, New York, Cambridge university press.
۷. Sepulveda, Magdalena (۲۰۰۴) Human Rights Reference Hand book, Costarica, university for peace press.
۸. Shelton Dinah, (۲۰۰۸), Regional protection of Human Rights, New York, oxford university press.
۹. Stephenson, Marcusl, (۲۰۰۶). Travel and Freedom of Movement, oxford, oxford university press.
۱۰. Ston, Richard, (۲۰۰۸), Human Rights Transformed, Positive Rights and positive Duties, New York, Oxford University Press.

